

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЯК ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

БРЯЩЕЙ Р.І. - аспірант кафедри кримінального права Національної академії прокуратури України

УДК 343

По действующему уголовному законодательству Украины освобождение от наказания является одной из форм уголовной ответственности. С учетом современных теоретических взглядов и судебной практики определяется уголовно-правовая природа освобождения от наказания. Освобождение от наказания рассматривается как самостоятельный институт уголовного права.

Ключові слова: кримінальне право, покарання, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, природа звільнення від покарання, інститут права.

Дослідження звільнення від покарання в контексті окремого інституту кримінального права слід розпочати із з'ясування сутності поняття правового інституту, як складової системи права [9, с. 85].

Якщо первинним, вихідним елементом цієї системи визнається відображений у нормі права нормативний припис, то правовий інститут являє собою первинну правову спільність, своєрідний "блок" або "агрегат" галузі права [1, с.120]. Це така спільність правових норм, головною функцією якої є відносно закінчене регулювання визначеної ділянки суспільних відносин. Іншими словами, інститут права – це сукупність взаємопов'язаних юридичних норм, об'єднаних спільністю регулювання конкретного виду суспільних відносин [2, -с. 171; 5, с. 275; 10, с. 397]. Потреба у створенні правових інститутів пояснюється тим, що окремо взята правова норма зазвичай не в

зможі врегулювати з необхідною повнотою і всебічністю ті чи інші суспільні відносини без взаємодії зі спорідненими правовими нормами. Сукупність цих правових норм, поєднаних між собою у визначене системне ціле, й утворює правовий інститут [3, с. 300]. При цьому, ступінь тяжіння норм одна до іншої не планується заздалегідь, нові правові інститути не виокремлюються штучно, а складаються об'єктивно, відображаючи певні сфери соціальної реальності.

«Із погляду регулятивних властивостей, – відзначає С.С. Алексєєв, – кожен правовий інститут забезпечує самостійний регулятивний вплив на визначену ділянку відносин. Ця ознака – головна, що виокремлює ті чи інші спільності норм в інститути права. Кожний правовий інститут відособлюється в правовій системі й за своїм інтелектуально-вольовим змістом. Регулюючи чітко визначену ділянку суспільних відносин, правовий інститут відрізняється фактичною та юридичною однорідністю. Правовому інституту притаманна також і своєрідна юридична конструкція. Усе це (єдність регулятивних особливостей, інтелектуально-вольового та юридичного змісту) є ознаками, що свідчать про існування правового інституту як стійкої правової спільності» [1, с. 121-123]. У свою чергу, система відповідних інститутів утворює певну галузь права.

Поняття кримінально-правового інституту поки що переважно розглядається як закріплений у рамках окремої статті, гру-

пи статей, глави чи розділу структурний елемент системи кримінального права, що являє собою сукупність нормативних приписів, призначених для регулювання - відособленої групи відносин, що виникли з приводу чи в результаті встановлення найбільш загальних умов (ознак) злочинності і караності суспільно небезпечних діянь” [6, с. 168]. Але в сучасних умовах таке бачення виглядає дещо архаїчним. В Україні місце злочину та покарання в законодавстві, теорії та практиці поступово займають категорії «кримінальне правопорушення» та «кримінально-правові заходи». З огляду на це, кримінальне право постає як система правових інститутів, що містять норми, за допомогою яких регулюються правовідносини, що виникають з приводу вчинення кримінальних правопорушень та реагування на їх вчинення. При цьому, відносно невелику групу кримінально-правових норм становлять ті, що регулюють правовідносини з приводу вчинення соціально-корисних діянь, які лише зовні нагадують злочинні. Такі норми об'єднані в кримінально-правовий інститут обставин, що виключають злочинність діяння.

Одним із відносно молодих інститутів у системі кримінального права є інститут звільнення від покарання та від його відбування, закріплений у Розділі XII Кримінального кодексу України (далі – КК України). Мабуть, саме новизною цього інституту пояснюється низка проблемних аспектів правового регулювання звільнення від покарання та від його відбування. По-перше, відсутня єдина позиція щодо того, зазначені види звільнення утворюють два самостійні кримінально-правові інститути чи один? У літературі, з огляду на те, що вони закріплені в одному розділі Загальної частини КК України, ці два види звільнення переважно розглядаються як один кримінально-правовий інститут – звільнення від покарання та від його відбування. По-друге, невизначеною залишається їх юридична природа, а відтак і співвідношення з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності. Нарешті, не з'ясовано кримінально-правову природу заміни покарання більш м'яким та пом'якшення при-

значеного покарання, також включених до зазначеного розділу КК України (ст. 82; ч. 3 ст. 74 КК України). Вказані питання, без сумніву, становлять не лише теоретичний, але й практичний інтерес, чим і пояснюється їх актуальність. З урахуванням викладеного вище, метою цієї статті мав би бути пошук відповіді на означені запитання, але її обмежений обсяг дозволяє відповісти лише на перше з них: чи існує окремий інститут звільнення від покарання у відриві від звільнення від його відбування. Пошук відповіді на решту сформульованих тут питань має скласти зміст подальших наукових розвідок у зазначеному напрямі.

Під звільненням від покарання (за аналогією зі звільненням від кримінальної відповідальності) розуміють відмову держави від застосування покарання до особи, яку обвинувальним вироком суду було визнано винною у вчиненні злочину і засуджено за це. Слід зауважити, що визначення «звільнення» через «відмову» є некоректним. Як відомо, відмовитися можна від чогось поки що неіснуючого, потенційного, а звільнитися – від чогось реального. Удавання звільнення відмовою від застосування покарання обумовлене невдалим визначенням цього кримінально-правового явища в законі. Законодавець мав на увазі відмову від покарання, а назвав це явище звільненням від покарання. Зазначену недолугість бажано усунути, назвавши речі своїми іменами.

На наше переконання, більш точним визначенням явища, відображеного в чинному законодавстві поняттям «звільнення від покарання», було б наступне: це – відмова суду від визначення виду і міри покарання в обвинувальному вирокі, яким особа засуджується за вчинення злочину.

Така відмова має важливе значення в протидії злочинності, оскільки достатньо часто досягнення цілей кримінально-правового реагування на вчинення не тяжкого злочину можливе без обмеження чи позбавлення особи, засудженої за вчинення злочину, певних прав чи можливостей. Більше того, призначення покарання в деяких випадках є неефективним засобом реагування на кримінальне правопорушення, таким, що

шкодить процесам ресоціалізації засудженої особи, яка вчинила нетяжкий злочин.

Аналіз Розділу XII Загальної частини КК України дозволяє говорити про чотири види відмови від визначення покарання в обвинувальному вирокі суду:

1) звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України);

2) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК України);

3) звільнення від покарання через хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України).

Четвертий випадок можливого так званого звільнення від покарання, що в перспективі може претендувати на визнання його окремим видом такого звільнення, описано в п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання». Йдеться про те, що коли при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією статті Особливої частини КК (ст. 69 КК України), з огляду на вік підсудної особи чи стан її здоров'я неможливо застосувати жодного з визначених ст. 51 КК України видів більш м'якого покарання. У цих випадках, як зазначається у постанові Пленуму, суд, маючи на те підстави, повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання [7].

Решта проявів кримінальної відповідальності, передбачених у Розділі XII Загальної частини КК України, не можуть вважатися відмовою від застосування покарання. Вони мають власну, відмінну від нього кримінально-правову природу. Зокрема, звільнення від покарання – це окремий, самостійний інститут кримінального права, відображений у цьому розділі терміно-поняттям «звільнення від відбування покарання». Для забезпечення термінологічної чистоти закону в цій частині доцільно останнє словосполучення вилучити з його тексту, залишивши «звільнення від покарання». Крім відмови від визначення

покарання в обвинувальному вирокі суду та звільнення від покарання, у розділі XII КК України закріплено окреме від них явище – корегування призначеного покарання (заміна покарання більш м'яким та його пом'якшення). Кримінально-правові норми, що регулюють таке корегування, навряд чи складають самостійний повноцінний кримінально-правовий інститут. Радше, вони є складовою інституту призначення покарання [8, с. 59-66].

Матеріальною передумовою формування будь-якого правового інституту є наявність такого різновиду суспільних відносин, які б об'єктивно вимагали відособленого регулювання комплексом нормативних приписів [1, с. 129]. Чинне кримінальне законодавство однозначно свідчить про наявність таких передумов для існування двох самостійних кримінально-правових інститутів у зазначеному розділі кримінального закону: відмови від визначення покарання в обвинувальному вирокі суду та звільнення від покарання засудженої до нього особи.

Передумовою першого з них є наявність реальної потреби в існуванні такої форми реагування на вчинення злочину, за обставин, передбачених відповідними частинами статей 74 та 84 КК України, а також вказаною вище постановою пленуму Верховного Суду, як засудження без покарання. Передумовою існування інституту звільнення від покарання є об'єктивна потреба у звільненні засудженого, знову таки – за певних обставин, від призначеного йому покарання (повністю чи частково).

Таким чином, звільнення від покарання дійсно є кримінально-правовим інститутом, що об'єднує групу норм, закріплених у відповідних статтях розділу XI КК України, але не тих, про які традиційно йдеться в літературі, тобто відображених у ч. ч. 4,5 ст. 74 та ч. 2 ст. 84 КК України. Цей масив норм утворює інший кримінально-правовий інститут: відмови від визначення покарання в обвинувальному вирокі.

Інститутом звільнення від покарання доцільно йменувати сукупність передбачених цим розділом норм, яку законодавець назвав звільненням від відбування покарання.

АНОТАЦІЯ

За діючим кримінальним законодавством України звільнення від покарання є однією з форм кримінальної відповідальності. З урахуванням сучасних теоретичних поглядів і судової практики визначається кримінально-правова природа звільнення від покарання, його законодавче закріплення. Звільнення від покарання розглядається як самостійний інститут кримінального права.

SUMMARY

According to a current criminal legislation of Ukraine indemnity is a form of justice. According to current theoretical views and jurisprudence the author determines criminal legal nature of indemnity. Indemnity is shown as a separate institute in criminal law.

Література

1. Алексеев С.С. Структура советского права. – М.: «Юрид. литер.», 1975. – 264 с.
2. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник / За ред. В.В. Копейчикова. – Київ: Юрінком, 1997. – 320 с.
3. Киримов Д.А. Философские проблемы права. – М.: Изд-во «Мысль», 1972. – 472 с.
4. Киримова Е.А. Правовой институт: понятие и виды. Учебное пособие. – Саратов, 2000. – 55 с.
5. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учебник. – 4-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 1998. – 416 с.
6. Коняхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / Предисл. профессора, докт. юрид. наук А.В. Наумова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 348 с.
7. Куц В.М. Теорія кримінальної відповідальності: навчальний посібник / В.М. Куц. – Київ.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lica/lica/b_text.php?type=3&id=1360&base=71
8. Куц В.М., Брящей Р.І. Кримінально-правова природа та види корегування призначеного покарання // Вісник прокуратури. – 2012. – №12(138). – С. 59-66.
9. Попондуполо В.Ф. Система общественных отношений и их правовые формы (к вопросу о системе права) // Изв. вузов. Правоведение. – 2002. – № 4. – С. 78-101.
10. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
11. Филимонов В.Д. Охранительная функция уголовного права. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 198 с.